

گفت و گوهای

فلسفه گفت

علی عابدی شاہرودی، ناصر کا تو زیان

صادق لاریجانی، محمد مجتهد شہتیری و مصطفیٰ ملکیان

فهرست مطالب

مقدمه	۹
گفت و گو با استاد مصطفی ملکیان	
تعریف فقه	۱۴
موضوع فقه	۱۵
روش استدلال فقهی	۱۶
عصمت معصومین (ع)	۱۶
تفکیک بین اقوال، افعال و تقریر امام (ع)	۱۸
تفکیک غرض و غایت احکام فقهی	۱۹
نظارت قرآن و روایات بر جامعه عرب آن زمان	۲۱
ضمانت فقه نسبت به خوشایند و بد آیند انسان	۲۴
تحدید و کمی کردن مفاهیم فقهی	۲۹
تلقی دین از آزادی و تعقل	۳۸
مقایسه متدلوزی تحقیق تاریخی امروزی و فقهی	۴۱
گفت و گو با حجة الاسلام و المسلمین	
استاد محمد مجتهد شبستری	
الف) تاریخ و فلسفه فقه و حقوق	۵۴

- ۵۴ ..... - تاریخ علم فقه.
- ۵۵ ..... - فلسفه علم فقه.
- ۵۷ ..... - فواید فلسفه علم فقه.
- ۶۱ ..... - روش تحقیق در «اهداف و غایات فقه».
- ۶۲ ..... - روش تحقیق در «قلمرو فقه».
- ۶۴ ..... - روش تحقیق در «مرز فقه و اخلاق».
- ۶۵ ..... - روش تحقیق در «مرز فقه و حقوق».
- ۶۶ ..... - روش تحقیق در «مرز فقه و آداب و رسوم».
- ۶۷ ..... - روش تحقیق در «رابطه فقه و دین».
- ۶۸ ..... - روش تحقیق در «رابطه فقه و کلام».
- ۶۹ ..... - روش تحقیق در «رابطه فقه و دانش‌های جدید».
- ۷۰ ..... - روش تحقیق در «اجتهاد و عوامل مؤثر در آن».
- ۷۰ ..... - روش تحقیق در «رابطه فقه و زمان و مکان».
- ۷۲ ..... (ب) نظام‌های فقهی.
- ۷۴ ..... (ج) موضوعات و مسائل جدید.
- ۷۴ ..... - مهم‌ترین مسائل فلسفه علم فقه.
- ۱۲ ..... - احکام ابدی و غیرابدی از نظر
- ۸۰ ..... علامه طباطبایی و شهید مطهری.
- ۸۳ ..... - جایگاه فقه در جوامع توسعه یافته یا رو به توسعه.
- ۸۴ ..... - پرسش‌ها و پاسخ‌ها.

گفت و گو با استاد دکتر ناصر کاتوزیان

- تعریف فلسفه ۱۰۴
- پیدایش اصطلاح فلسفه حقوق ۱۰۵
- فلسفه فقه ۱۰۵
- اصطلاح فلسفه فقه و فلسفه حقوق ۱۱۲
- گزارشی یا دستوری بودن فلسفه فقه ۱۱۸
- فایده فلسفه فقه ۱۳۳
- برنامه فلسفه فقه و حقوق ۱۴۰

گفت و گو با حجة الاسلام و المسلمین
استاد علی عابدی شاهرودی

- تعریف فلسفه فقه ۱۵۶
- فایده فلسفه فقه ۱۶۲
- اصول و فلسفه فقه ۱۶۴

گفت و گو با حجة الاسلام و المسلمین
استاد صادق لاریجانی

- فلسفه‌های مضاف ۱۷۰
- فلسفه (مطلق) و فلسفه مضاف ۱۷۲
- خلاصه ۱۷۵
- فلسفه فقه ۱۷۵
- فقه: مجموعه قضایا یا فعالیت عالمان ۱۷۶
- فقه: وجودی، سیال یا مقطعی ۱۷۹

۱۸۳	..... بازگشت به فلسفه فقه
۱۸۸	..... نقد نگاه تاریخی
۱۹۶	..... خلاصه
۱۹۶	..... توصیه یا توصیف؟
۲۰۳	..... رابطه مسائل درجه اول و درجه دوم
۲۰۷	..... فواید فلسفه فقه
۲۰۸	..... چارچوب مسائل فلسفه فقه
۲۰۹	..... محمولات قضایای فقهی
۲۱۰	..... موضوعات قضایای فقهی
۲۱۱	..... تصدیقات قضایای فقهی
۲۱۴	..... اصول و فلسفه فقه
۲۱۷	..... علم اصول و نگاه درجه دوم
۲۲۱	..... اهداف فقه
۲۲۵	..... غرض اصولی در تحصیل حجّت
۲۲۶	..... معنای استنباط
۲۲۹	..... غرض در فلسفه فقه و علم اصول
۲۳۱	..... خلاصه

بسمه تعالی

مقدمه

از طرح مباحث فلسفه‌های مضاف به یک رشته علمی (مانند فلسفه علم - فلسفه کلام و ...) زمان زیادی نمی‌گذرد، اما در همین مدت، به جای‌گاه مباحثی از این دست که چستی یک رشته علمی را مورد مطالعه قرار می‌دهد توجه وافر شده است. فلسفه‌های مضاف، از جمله علوم درجه دوم‌اند که با نگاه بیرونی به بررسی مجموعه داده‌های یک علم و کار عالمان آن می‌پردازد و رشته علمی مورد نظر را به عنوان یک پدیده مورد، مطالعه قرار می‌دهد.

علم فقه، علم کهنی است که در طول حیات خود دوره‌های مختلفی را پشت سر گذاشته و افت و خیزهای متعدد و تکامل روزافزونی را شاهد بوده است، اما با این همه، مجموعه این علم و تلاش عالمان و فقیهان آن کم‌تر به عنوان خاص خود مورد مطالعه قرار گرفته است. پرسش‌هایی، نظیر علم فقه چگونه دانشی است؟ مرز آن

با دیگر دانش‌ها کجاست؟ نحوه ارتباط و تعامل آن با دیگر علوم چگونه است؟ بر کدامین مبانی و پیش فرض‌ها استوار است؟، تاکنون بدون پاسخ مانده و یا پاسخ در خور نیافته است.

با توجه به آن چه ذکر شد، جای‌گاه تنقیح، طرح و پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها در دانشی به نام فلسفه (علم) فقه باید مورد عنایت قرار گیرد تا هم عنوان پیش گفته و هم حوزه کاری آن بررسی و تبیین شود. واحد فقه و حقوق مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی (پژوهش‌گاه)، اولین گروه تحقیقی خود را به هدف تبیین این موضوع تشکیل داد. گروه تاریخ و فلسفه فقه و حقوق در آغاز، بیش از هر چیز، نیازمند طرح تحقیق گروه و تبیین موضوع فلسفه فقه بود. در این راستا، با تلاش پی‌گیر مسئول گروه و دیگر فضیلابی همکار، گفت و گوهایی با اندیش‌مندان حوزوی و دانشگاهی ترتیب داده شد و بعد از گفت‌وگو با استاد ملکیان و سخنرانی دکتر مجتهد شبستری، سوالاتی برای این نشست‌های علمی تدوین گردید. سوالات طرح شده در گفت و گو با اساتید محترم که به بعضی از آن‌ها پاسخ داده شد، به شرح زیر است:

- ۱- آیا علمی به نام «فلسفه فقه» وجود دارد، یا می‌تواند وجود داشته باشد؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، چه تعریفی از آن دارید؟
- ۲- چند و چون ارتباط «فلسفه فقه» با «کلام اسلامی»، «اخلاق اسلامی»، «علم اصول فقه»، «تفسیر قرآن» و «علم الحدیث» چیست؟
- ۳- نحوه و میزان ارتباط «فلسفه فقه» با «فلسفه فعل»

(Philosophy of Action)، «فلسفه اخلاق»، «فلسفه حقوق»،

«فلسفه سیاسی» و «فلسفه اقتصاد» را چگونه می بینید؟

۴- آیا مطالعه و تحقیق در «فلسفه فقه» نیازمند آگاهی تفصیلی و

دقیق از روحیات اعراب جاهلی و اوضاع و احوال اقلیمی، فرهنگی،

اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنان هست، یا نه؟ چرا؟

۵- آیا «فلسفه فقه» علمی است صرفاً «توصیفی» (Descriptive)

یا صرفاً «توصیه ای» (Prescriptive)، یا هم توصیف می کند و هم

توصیه؟

۶- آثار و فوایدی که بر «فلسفه فقه» مترتب است، کدام اند؟ و

غایت این علم چیست؟

۷- اهمّ مسائل «فلسفه فقه» چیست؟

۸- آیا پرداختن به «فلسفه فقه» را برای همه کسانی که در حوزه علم

فقه مطالعه و تحقیق می کنند، ضروری می دانید؟

۹- آیا می توانید آرا و نظریات فقهی ای را ذکر کنید که ناشی از عدم

مداقه کافی در پاره ای از مسائل فلسفه فقه اند؟ اگر جواب مثبت

است، چه آرا و نظریاتی؟

۱۰- آیا شکوفایی و بالندگی فلسفه فقه در گرو آگاهی هر چه

بیش تر از بعضی علوم دیگر است؟ اگر بلی، آن علوم کدام اند؟ و آیا

سه علم «تاریخ نگاری»، «معنا شناسی»، و «فلسفه زبان» را در زمره این

علوم می دانید؟

پس از برگزاری نشست های پیش گفته و پیاده کردن مباحث از

نوار، اساتید محترم ضمن بازبینی مطالب، اصلاحات لازم را نیز اعمال کردند.

اساتید محترم که در این مجموعه از نظریات آن‌ها استفاده شده، عبارت‌اند از: استاد مصطفی ملکیان، حجة الاسلام و المسلمین محمد مجتهد شبستری، دکتر ناصر کاتوزیان، حجة الاسلام و المسلمین علی عابدی شاهرودی، حجة الاسلام و المسلمین صادق لاریجانی.

با توجه به اهمیت و نوظهوری موضوع فلسفه فقه به نظر می‌رسد تبیین دقیق موضوع و پاسخ‌گویی به سؤالات پیشین نیازمند مشارکت جدی علمی اساتید محترم حوزه و دانشگاه است. واحد فقه و حقوق ضمن تشکر از اساتید محترم که نظریات آن‌ها در این مجموعه انتشار می‌یابد، از دیگر اساتید بزرگوار دعوت می‌نماید با ارائه نظریات خود درباره سؤالات فوق و نگارش مقالاتی در زمینه مسائل «فلسفه فقه»، زمینه بالندگی هر چه بیشتر مباحث این رشته را فراهم آورند.

در نهایت از زحمات جناب حجة الاسلام و المسلمین علیرضا آل‌بویه مسئول محترم گروه تاریخ و فلسفه فقه و حقوق که با تلاش پی‌گیر خود، زمینه تهیه این مجموعه را فراهم آورده‌اند، تشکر می‌شود.

با تشکر
واحد فقه و حقوق
مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی
«پژوهش‌گاه»

فلسفه فقه

استاد مصطفی ملکیان^۱

۱- در این گفت‌وگو آقایان: مهدی مهریزی، علی رضا آل بویه، محمد کاظم رحمان ستایش، سیف‌الله صرامی و احمد واعظی شرکت داشتند.

از مطالبی که تحت عنوان فلسفه فقه مطرح می‌کنیم، بعضی به علم اصول فقه مربوط می‌شود، پاره‌ای به فلسفه دین و بخشی نیز در علم کلام مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد (البته یک قسمت از مسائل فلسفه فقه هم هنوز تدوین نشده است). فقیه درباره هر یک از این مسائل، باید موضع‌گیری کند. همه این مسائل به عنوان مقدمات لازم برای فقه، تحت عنوان فلسفه فقه مطرح بوده و ذیلاً به برخی از آنها می‌پردازیم.

۱ - تعریف فقه

شاید اولین مسئله‌ای که در فلسفه فقه باید طرح کرد، تعریف فقه است؛ زیرا بدون ارائه تعریفی دقیق از فقه، نمی‌توان مرز آن را با علمی، مانند اخلاق، کلام و ... مشخص ساخت.

۲- موضوع فقه

یکی دیگر از مسائل فلسفه فقه، موضوع فقه است که موضوع فقه چیست و اساساً فقه چه چیزی را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد؟ آیا فقه به تمامی اعمال انسان - اعم از اعمال ظاهری و باطنی - می‌پردازد، یا این که فقط به اعمال ظاهری پرداخته و کاری به اعمال باطنی ندارد؟ و در مرتبه بعد، آیا فقه، فقط به اعمال فردی اهمیت می‌دهد یا اعمال اجتماعی را نیز مد نظر دارد؟ اگر گفته شود فقه به اعمال ظاهری فردی و اجتماعی می‌پردازد، در آن صورت این سؤال مطرح می‌شود که آیا تمام اعمال ظاهری فردی و اجتماعی را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد، یا فقط به پاره‌ای از آن‌ها می‌پردازد؟ بنابراین، مسئله‌ای که در این جا طرح می‌شود، این است که با چه روشی می‌توان موضوع فقه را تعیین کرد؟

□ * اگر پس از تعریف فقه، تعیین موضوع آن به عنوان مسئله دوم قلمداد شود، با این محذور مواجه می‌شویم که نمی‌توان موضوع فقه را بدون برداشت مشخصی از قلمرو فقه، تعیین کرد. اگر در بحث از قلمرو دین، روشن شود که فقه در زمینه مباحث اقتصادی و اجتماعی آرای روشنی دارد، آن گاه می‌توانیم اظهار نظر کنیم که موضوع فقه در اعمال ظاهری فردی خلاصه نمی‌شود، بلکه اعمال اجتماعی را نیز

* - قابل ذکر است که تا پایان کتاب شکل مربع نشان از سؤال کننده می‌باشد.